

*Vrouwen aan het werk in de 'voorbereidingszaal' van de katoenspinnerij
Textile des Flandres (collectie N. Van Kenhove-Hubl )*

**HANNELORE VANDEBROEK, Het geslacht van de arbeid.
Opvattingen over vrouwenarbeid in Belgische
katholieke intellectuele kringen (1945-1960)**

Sophie Bollen, Amsab-Centrum Antwerpen

Met dit boek, dat de neerslag is van haar licentiaatsverhandeling, wil Hannelore Vandebroek een bijdrage leveren tot de mentaliteits- en ideeëngeschiedenis omtrent vrouwenarbeid in België. Zij focust hierbij op het katholieke intellectuele veld en onderzoekt het discours in zes christelijk geïnspireerde tijdschriften, drie Franstalige en drie Nederlandstalige, uit de jaren 1945-1960. Met *De Gids op Maatschappelijk Gebied* en *De Christelijke Werkgever* worden intellectuelen uit respectievelijk de christelijke arbeidersbeweging en de werkgevers aan het woord gelaten, in *Universitas* en het *Bulletin de l'Institut de Recherches Economiques et Sociales* komt de academische wereld aan bod. Verder selecteerde Vandebroek nog het eerder progressieve *La Revue Nouvelle* en het conservatieve *Revue Générale Belge*. Onder intellectuelen verstaat de auteur niet enkel academici, maar eveneens personen die vaak vooraanstaande posities bekleedden in organisaties en vanuit hun functie een belangrijke bijdrage leverden aan het maatschappelijk-intellectuele debat. Een uitgebreide contextanalyse en een onderzoek naar het toenmalige gebruik van het begrip (vrouwen)arbeid gaan het eigenlijke onderzoek vooraf.

De jaren 1950 hebben te kampen met een 'saai' imago en dit verklaart ten dele de matige belangstelling van historici die het bovendien moeilijk hebben om de maatschappelijke ontwikkelingen in deze periode eenduidig te vatten. Moet dit decennium als een vervolg van het interbellum worden geklasseerd of dient het beschouwd te worden als de (voorzichtige) aanloop tot een nieuw tijdperk, de voorbode van de gouden en rebelse jaren 1960? Initieel was Vandebroeks onderzoekshypothese gebaseerd op deze laatste veronderstelling. Zij hoopte in de onderzochte tijdschriftartikelen een zekere evolutie waar te nemen van een verschildenken, waarbij aan man en vrouw een eigen welomlijnde plaats in samenleving en natuur werd toebedeeld, naar een gelijkheidsdenken dat ten volle tot bloei kwam in de jaren 1960. In de loop van het onderzoek diende deze

hypothese echter te worden bijgesteld. Vrouwenarbeid was immers geen sleutelthema in de behandelde tijdschriften. Maar juist deze relatieve onzichtbaarheid van het onderwerp liet de auteur toe een adequaat beeld te reconstrueren van de toenmalige opvattingen over vrouwenarbeid. Aangezien de naoorlogse jaren interessante stof konden opleveren over de toenmalige toekomstbeelden, werd besloten om ook de periode 1945-1949 in de analyse te betrekken. 1960 werd als klassiek cesuurjaar gekozen wegens de verbeterde economische conjunctuur, die wellicht een invloed had op de wijze waarop vrouwenarbeid nadien werd gepercipieerd door tijdgenoten.

Wie vrouwenarbeid wil onderzoeken kan niet om de driehoeksverhouding gendergezin-arbeid heen. De jaren 1950 waren ongetwijfeld de triomfjaren van het kostwinnersmodel, bestaande uit een mannelijke kostwinner met een afhankelijke huisvrouw en kinderen. De historiografie omtrent de totstandkoming van dit model en de geleidelijke verstoting van de vrouw uit de arbeidsmarkt is echter problematisch. Vandebroek bespreekt een aantal theorieën en stelt dat nuancering, aandacht voor de lokale context en het verschil tussen ideaal en ervaring noodzakelijk zijn voor de studie van deze problematiek. Via de tijdschriftartikels wil ze nagaan op welke manier het kostwinnersbegrip door katholieke intellectuelen werd gehanteerd, of er afwijkingen van het model mogelijk waren en zo ja, hoe deze werden geëvalueerd. Het kostwinnersmodel mocht dan wel de norm zijn, het was beslist geen absolute weerspiegeling van de realiteit.

Alvorens met de eigenlijke analyse van de tijdschriftartikels aan te vangen, gaat de auteur na hoe het begrip arbeid in de jaren 1950 werd gedefinieerd. Zij onderzoekt hiertoe de lemma's 'arbeid' en 'vrouwenarbeid' in zes Nederlandstalige katholieke encyclopedieën uit de periode 1947-1960. Hoewel de encyclopedieën arbeid beschrijven als een algemeen, universeel menselijk verschijnsel, blijkt er bij nadere analyse toch een 'mannelijk' arbeidsbegrip achter schuil te gaan. Om tot een vollediger begrip van het door intellectuelen gehanteerde arbeidsconcept te komen, doorworstelde Vandebroek ook het abstracte filosofische werk *Arbeid en Economische Orde* (1946) van de Leuvense hoogleraar Nabor Devolder, die een arbeidsdefinitie uitwerkte om hierop zijn arbeidsethiek te baseren. Omdat *Arbeid en Economische Orde* kort na de Tweede Wereldoorlog verscheen, werd het niet besproken in de terug opstartende intellectuele tijdschriften, maar volgens Vandebroek kan het werk beschouwd worden als algemeen gekende lectuur onder intellectuelen. Devolder kreeg ook de kans om in een aantal van de behandelde tijdschriften te publiceren. Het arbeidsbegrip dat hij creëerde was genderneutraal en omvatte zowel de huishoudelijke arbeid, de loonarbeid én de zelfstandige activiteit van de vrouw, als de arbeid van de meewerkende echtgenote in het eigen (landbouw)bedrijf, zonder dit echter expliciet te stellen. Bij de uitwerking van zijn arbeidsethiek bleek Devolder echter wel een gegenderd arbeidsbegrip te hanteren. De belangrijkste plicht van de mens was zichzelf te vervolmaken en zo God te eren. Arbeid was hiertoe de meest aangewezen weg en dus een plicht. Door te arbeiden

droeg de mens ook bij tot de maatschappij. Voor de vrouw betekende dit dat ze beschikbaar diende te zijn voor haar gezin en dit was onmogelijk indien ze loonarbeid verrichtte. Vrouwen die toch voor buitenshuisarbeid opteerden, verwaarloosden hun primaire plichten en verzaakten aan hun 'natuurlijke' arbeidsplaats, dat wil zeggen thuis bij het gezin. Het katholieke arbeidsbegrip werd dus verschillend ingevuld voor man en vrouw, de term arbeider verwees in de eerste plaats naar een man.

Met dit arbeidsbegrip in het achterhoofd wijdt Vandebroek zich vervolgens aan de discoursanalyse van de geselecteerde tijdschriften. In het eerste deel van dit derde hoofdstuk onderzoekt ze hoe de arbeid van de man als norm werd geconstrueerd en hoe verschillende vormen van vrouwenarbeid als afwijkend werden afgeschilderd. Zoals reeds gezegd diende het oorspronkelijke onderzoeksopzet - nagaan of er een evolutie waar te nemen was in de opvattingen omtrent vrouwenarbeid - te worden aangepast wegens de genderblindheid van de artikels. Bij nadere analyse bleken auteurs die arbeidsgerelateerde onderwerpen behandelden, steeds een mannelijke arbeiderkostwinner voor ogen te hebben. Vrouwenarbeid werd op die manier gemarginaliseerd. Wanneer dan toch vrouwen werden bedoeld, diende dit te worden geëxpliciteerd. Vrouwen waren in de eerste plaats vrouw én dan pas arbeider, met andere woorden: geen echte en dus volwaardige arbeiders maar uitzonderingen. Ook in het werkloosheidsdiscours werd dit sterk onderstreept. Vrouwelijke werklozen zochten niet echt naar werk en maakten misbruik van de werkloosheidsverzekering. Naar structurele verklaringen voor de hoge vrouwenwerkloosheid in de jaren 1950 werd niet gezocht. Verschillende auteurs vroegen dan ook maatregelen om vrouwen, die tenslotte toch maar occasionele arbeidskrachten waren, uit de verzekering te schrappen. Door de concentratie op dit misbruikdiscours verdwenen de echte problemen waarmee vrouwen te kampen hadden, zoals ongelijke verloning ten opzichte van mannelijke collega's, uit het gezichtsveld. Een andere methode die werd gebruikt om vrouwenarbeid als afwijkend te bestempelen was het schermen met morele argumenten die ook reeds in de 19e eeuw en het interbellum werden gebruikt. De buitenshuisarbeid van de vrouw had nefaste gevolgen voor het gezinsleven, de kinderen en in een breder maatschappelijk verband zelfs voor de demografie. Beschrijvingen van arbeidsomstandigheden in communistische landen, waar alle beroepen toegankelijk waren voor vrouwen, moesten de lezer doen griezelen. De arbeidsmotivatie van de vrouw was steeds ophefbaar en kon worden onderverdeeld in legitieme (geldgebrek) en minder legitieme redenen (bv. zucht naar comfort). Steeds echter vervulde zij een passieve rol in het discours: uit werken gaan was niet haar eigen keuze maar werd haar opgedrongen door de industrialisatie of de tijdgeest. Toch weerklonken er af en toe vernieuwende geluiden bij enkele auteurs die bijvoorbeeld pleitten voor de combinatie van deeltijdse arbeid met een gezinstak. Tegenover de afwijzing van buitenshuisarbeid werd de vrouwelijke norm gesteld, de huisvrouw die naast verstrekster van materiële zorgen ook een emotionele baken in het gezin diende te zijn. De huisvrouw was op haar manier productief: door een rationele huishouding te voeren kon zij besparen wat zij zou

verdienen als ze uit werken ging. Naast de verzekering van een goede psychische en fysieke gezondheid van de gezinsleden, en dus van de maatschappij, diende ze ook de natie door bij te dragen aan een gezonde en stabiele nationale economie. De arbeid van meewerkende echtgenotes werd niet afgekeurd indien zij hun huishoudelijke en opvoedende taak niet te zeer verwaarloosden. Arbeid in gezinsverband of op het platteland werd geïdealiseerd. Opmerkelijk is echter dat vrouwen die als zelfstandige economisch onafhankelijk waren en dus 'thuis werkten', bijvoorbeeld de kleine winkelster, niet op sympathie vanwege de auteurs konden rekenen.

De afkeurende houding ten opzichte van buitenshuisarbeid gold echter alleen voor de gehuwde vrouw, zeker als ze kinderen had. Voor jonge meisjes werd het normaal gevonden dat zij een job hadden, die ze uiteraard dienden op te geven bij hun huwelijk. Twee 'vrouwenberoepen' kwamen in de tijdschriften op een opvallend positieve manier aan bod: de dienstbode, met als modernere versie de gezinshelpster, en de maatschappelijk assistente. De vrouwelijke bediende werd minder gewaardeerd. Maar ook hier gold steeds dezelfde vuistregel: buitenshuisarbeid was voor de vrouw slechts een tijdelijke bezigheid, in afwachting van haar ware rol als moeder en echtgenote. Zelfs universitair geschoolde vrouwen hadden maar één werkelijke levensvervulling die zij vonden in het huwelijk. Enkel in de rol van huisvrouw werd een vrouw ten volle door de katholieke intellectuele auteurs gewaardeerd.

In haar besluit schrijft Vandebroek dat het discours omtrent vrouwenarbeid eigenlijk dient gekaderd te worden in drie bredere discussies die het intellectuele forum in de jaren 1950 bezetten. In het eerste debat, de verhouding tussen moraal en economie, werd vrouwenarbeid beschouwd als een omkering van de juiste orde. Verder werd op het publieke forum veel belang gehecht aan het gezin, de hoeksteen van de maatschappij, waarbij buitenshuisarbeid door de vrouw incompatibel werd geacht met het vervullen van haar gezinstaken. Ook in het derde maatschappelijke debat, de verheffing van de arbeidersstand, kwam vrouwenarbeid aan bod. De werkende vrouw stond immers deze verheffing in de weg; oplossingen dienden gezocht te worden in onder meer de gezinsvergoedingen zoals de premie voor de moeder aan de haard zodat de vrouw niet langer uit financiële noodzaak hoefde te werken.

Vandebroek concludeert dat op basis van haar onderzoek, wegens de relatieve blindheid van de intellectuelen voor vrouwenarbeid, moeilijk vast te stellen is of er zich tussen 1946 en 1960 inderdaad een nieuw genderbewustzijn ontwikkelde. Wel is er een onderhuidse toenemende spanning tussen moderniteit en traditie merkbaar en neemt eind jaren 1950 de belangstelling voor vrouwenarbeid toe. Belangrijk is dat vrouwenarbeid stilaan niet langer als een randfenomeen werd beschreven maar als een realiteit die niet langer kon worden ontkend. Dit nam niet weg dat vrouwenarbeid nog steeds als problematisch werd ervaren en het kostwinnersmodel als ideaal werd gesteld. Toch meent Vandebroek dat er bij sommige auteurs reeds een aanzet was tot gewijzigde opvattingen over vrouwenarbeid. Geïnspireerd door het personalisme werd steeds meer belang gehecht aan de ontplooiing van het individu en dit impliceerde dat ook

vrouwen eigen keuzes konden maken voor en vervulling vinden in beroepsarbeid, al drong dit besef bij de meerderheid van de auteurs nog niet door. Dit verklaart waarom de toenemende arbeidsmarktparticipatie van de vrouw in de jaren 1960 en 1970 door veel katholieke intellectuelen als een schok werd ervaren: ze hadden het kostwinners-ideaal voor werkelijkheid genomen.

Hoewel de analyse van de ideeën van de katholieke intellectuelen omtrent vrouwenarbeid niet echt tot verrassende resultaten leidt en in de lijn ligt van hetgeen uit andere onderzoeken kan worden afgeleid of verondersteld, - onder meer dat het kostwinners-ideaal in de jaren vijftig op een brede consensus kon rekenen en werd gehanteerd bij de uitbouw van de welvaartsstaat - verrichte Vandebroek zeker baanbrekend werk met haar genderanalyse van het katholieke arbeidsbegrip in de jaren vijftig, dat een louter mannelijke invulling kreeg. Door een kritisch onderzoek van de maatschappelijke context en de oefening in begripsgeschiedenis kon de auteur zich inleven in de begrips- en ideeënwereld van de intellectuelen waardoor de lezer niet de indruk krijgt dat het discours zich afspeelde in een vacuüm. De weg ligt nu open voor vergelijkend onderzoek naar andere periodes en ideologische strekkingen.

Hannelore Vandebroek, Het geslacht van de arbeid. Opvattingen over vrouwenarbeid in Belgische katholieke intellectuele kringen (1945-1960), Leuven: Universitaire Pers, 2002, 494p.